

ПРО ЧАС ПОЯВИ БОНДАРНОГО РЕМЕСЛА У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

У статті ставиться питання про розвиток бондарства у Південній Русі. Автор доводить, що давньоруське бондарство генетично пов'язане з західноєвропейським, яке виникає у пізньоримський час. Проте на Русі бондарне ремесло починає розвиватися трохи пізніше. Спорадичне використання бондарного начиння в черняхівській культурі, ймовірно, не поклало початок безперервній традиції її використання ранніми слов'янами. У Середньому Подніпров'ї бондарні вироби з'являються не раніше VIII-X ст. Для цього часу можна простежити шляхи поширення бондарства у Східній Європі з заходу на схід.

У X ст. роль бондарного начиння у господарстві рядового населення була, ймовірно, невеликою, а його асортимент обмежений. Основна маса знахідок, які мають відношення до бондарства, датується XI-XIII ст. У цей самий час розширюється асортимент бондарної продукції.

Схожі розміри деяких видів бондарних виробів у різних регіонах Русі і використання назв бондарної тари як мір об'єму дає підстави припускати формування спільної традиції бондарства на всій території Давньої Русі.

Ключові слова: Середнє Подніпров'я, Давня Русь, деревообробка, бондарне ремесло, бондарне начиння.

Наявність бондарних виробів у побуті давньоруського населення не викликає жодного сумніву: вона засвідчена як писемними джерелами (літописи, Руська Правда та ін.), так і археологічними знахідками. Рештки бондарного посуду виявлені на різних пам'ятках, де так чи інакше зберігається дерево: у Києві [23, с. 91-92, рис. 3, 3, 8-13], Воїнській Греблі [26, с. 35-37], на поселенні Ліскове-2 на Чернігівщині [31, с. 33], Звенигороді [22, с. 99, рис. 3], Колодяжині [24, с. 99-100; рис. 2; 33, рис. 31], у Турові [16, с. 78-79], Бересті [14, с. 312-314; 15, с. 198-199], Новгороді [10, с. 24-31], Старій Ладозі [6, с. 134-135] та ін. Перша спроба узагальнення основних знахідок на території Середнього Подніпров'я була зроблена автором у спеціальній статті [25], проте зазначену роботу можна охарактеризувати лише як попереднє дослідження, що вимагає детальнішого звернення до теми.

Одним з основних питань, пов'язаних з давньоруським бондарним ремеслом, є історія його розвитку, включаючи час появи та шляхи поширення у різних регіонах Русі. Питанню виникнення бондарства на території Середнього Подніпров'я присвячена ця стаття.

Матеріали і методи. Джерелом для вивчення бондарства є, насамперед, археологічні знахідки артефактів, включаючи безпосередньо залишки самих дерев'яних виробів, а також їх металеві деталі (обручі, вушка, ручки відер). Саме за цими артефактами можна прослідити шляхи поширення бондарної продукції. Проте відсутність виробів, які збереглися повністю, викликає певні труднощі в інтерпретації наявного матеріалу.

Враховуючи, що у літературі інколи зустрічається поширення термінів бондарного виробництва на більш широке коло виробів, які не належать до продукції бондарства, варто окремо зупинитися на терміні бондарство. Специфікою роботи бондаря є виготовлення виробів зі спеціально підготовленої дерев'яної клепки. Всі інші види дерев'яних ємностей до бондарної продукції не належать. Зокрема це стосується деяких ємностей, які згадуються як бочки. Бочка є бондарним виробом певної конструкції. Отже ємність з кори, яку К. Гупало не зовсім точно згадує як бочку [5, с. 68], не є такою [4, рис. 22]. Більш правильно назвати зазначений виріб берестяним коробом. Зважаючи на фрагментарність опису, також під питанням залишається приналежність до бондарного посуду липової

ємності з Райковецького городища, яку В. Гончаров називає бочкою [3, с. 124]. Враховуючи популярність липи як матеріалу для видовбаних і різьблених посудин (спостереження автора під час вивчення дерев'яних виробів), можна гіпотетично припустити приналежність даної ємності до одного з цих типів посуду.

Також треба враховувати, що такі деталі бондарних виробів, як обручи, ручки і вушка могли належати посуду іншої конструкції. Зокрема аналогічні деталі мали берестяні відерця. Прикладом може слугувати берестяне відерце з Лукомля, опубліковане В. Левашевою [11, рис. 5]. Відзначимо, що обручи мали ще гальштатські бронзові сітули, які були прототипами дерев'яних відер. Обручами скріплялися також видовбані ємності, що оберігало їх від розтріскування. Зокрема дерев'яні обручі мали видовбані ємності, виявлені у 2006 р. у Чернігові, які автор публікації помилково називає бондарними [29, с. 20]. Отже знахідки зазначених деталей не є безперечним маркером бондарного виробу.

Додаткові дані щодо бондарства (номенклатура виробів і іноді їх функції) надають лінгвістичні і писемні джерела. Особливе значення має Повість минулих літ, яка містить найбільш ранні згадки про бондарний посуд. Саме комплексний підхід з залученням всіх видів джерел дозволяє принаймні у загальних рисах простежити розвиток бондарства на Русі.

Результати дослідження. Перший відомий посуд з клепок пов'язаний з поховальними пам'ятками степової зони доби бронзи. Відомі два екземпляри, при цьому вони розкидані у просторі і часі. Вони походять з Дніпропетровської (с. Веселе) і Одеської (с. Борисівка) областей. Перша посудина належить культурі багатоваликової кераміки, друга – сабатинівській культурі [17, с. 48-49; 30, с. 89; 32, с. 6]. Випадковість знахідок не дозволяє робити висновки про ступінь їх поширення у побуті давнього степового населення, а їх зв'язок з подальшою традицією східноєвропейського бондарства поки що не простежується. Наразі найбільш доказовим є твердження про північноєвропейське коріння всього середньовічного (і, відповідно, пізнішого) європейського бондарного ремесла. У Західній Європі бондарну тару регулярно починають використовувати у римський час. Колискою бондарства вважають області Середньої Європи на північ від Альп. Найдавніші європейські вироби з клепок датуються кінцем I тис. до н.е. Вони походять з Британії, Галлії та деяких інших місць [27, с. 150-151; 35, с. 142-145]. У центральних і північних регіонах Західної Європи виявлена й основна маса поховань з відрами [37, обр. 3]. В епоху Великого переселення народів бондарні вироби поширюються також у провінційноримському середовищі. Спорадично відра з'являються в похованнях черняхівської культури. Тут їх знахідки засвідчені на таких пам'ятках, як Компанійці, Кам'янка-Анчекрак, Балцати і Чумбруд [18, с. 85].

Ранні контакти слов'ян з народами, що населяли зазначені території, могли дати поштовх для подальшого розвитку бондарства у слов'янського населення. За Р. Минасяном, відерця з'являються на заході від середньої течії Дніпра у VI-VII ст. З VIII ст. бондарні вироби поширюються на Лівобережжі, а в останній чверті I тис. – в лісовій зоні [19, с. 16]. При цьому треба враховувати той факт, що продовження розвитку традиції пізньоримського бондарства в наступний період (VII-IX ст.) на території Середнього Подніпров'я не простежується вочевидь. Не виключено, що спорадично і в невеликій кількості слов'янське населення Східної Європи могло використовувати якесь начиння бондарної роботи. Проте будь-яких прямих свідчень безперервного існування традиції бондарства від черняхівської доби до давньоруського часу немає. Археологічні та лінгвістичні джерела, що відносяться до зазначеного періоду, дають спірні дані, і більш-менш логічну картину можна отримати лише при зіставленні всіх наявних даних, у тому числі непрямих.

Деревообробні знаряддя на слов'янських пам'ятках VII-IX ст. репрезентовані універсальними типами, які побутують у широких територіально-хронологічних рамках: сокири, тесла, скобелі, долота. Специфічні бондарські знаряддя відсутні. Проте використання бондарями в деяких випадках тільки універсальних знарядь іноді

спостерігається аж до початку XX ст. [12, с. 29]. Більш надійним доказом є відсутність залишків бондарних виробів, у тому числі залізних деталей відер (обручи, ручки і вушка). Але слід враховувати також і те, що їх відсутність може бути викликана незадовільним збереженням як дерева, так і металу. При цьому наявність подібних деталей також не є незаперечним доказом побутування саме бондарних виробів, про що вже йшлося вище.

Новгородські аналогії свідчать про поступове поширення бондарного посуду у Давній Русі. Зокрема, в новгородських шарах X ст. переважав довбаний, різьблений і берестяний посуд. Як відзначав Б. Колчин, бондарний посуд у цей період був нечисленний і, ймовірно, недешевий [10, с. 24]. Асортимент новгородської бондарної продукції збільшується протягом XI-XIII ст. і пізніше. Інший приклад дає Стара Ладога, де залишки бондарного посуду представлені, починаючи з VIII-IX ст. О. Давидан пояснює це у першу чергу контактами зі Скандинавією, де бондарство у цей час було добре відоме [6, с. 134-135]. Приєднуючись до цієї точки зору, відзначимо, що у даному випадку треба говорити не стільки про прямі контакти, але й, у першу чергу, про північноєвропейський вигляд матеріальної культури Північної Русі загалом, що обумовлено змішаним етнічним складом місцевого населення.

Звернемося тепер до лінгвістичних джерел.

За О. Трубачовим, основна термінологія бондарної справи (*клекка, обод, утор*, тощо) не веде своє походження далі праслов'янського періоду. Частина термінів, таких як бондар, бочка, взагалі є запозиченнями з германських мов [28, с. 167-168]. Таке положення добре корелює з інформацією про генезу бондарства, отриману з археологічних джерел. На думку Т. Богомазової, присутність в спільнослов'янському середовищі термінології, пов'язаної бондарними виробами: *бочка* (і похідні – *бъчка, бьчьвь, бчелка*), *кадь, оков, дежа*, наводить на думку про раннє поширення деякого спільного комплексу бондарного посуду [2, с. 16]. Проте не можна виключати початкового відношення цих термінів до посуду інших типів (не бондарного). За спостереженнями Г. Лукиної, давньоруські назви посуду у писемних джерелах X-XIV ст. слабо нормовані, що дозволяло використовувати як однокореневі слова, так і різнокорінні синоніми для позначення того чи іншого виду посуду [13, с. 97]. Крім того, назви посуду більше пов'язані з його функціональним призначенням, а не способом виготовлення. Прив'язка до функцій, і відповідно, до розмірів ємностей обумовили використання на Русі їх назв як мір об'єму: *кадь, ведро* та ін.

Перші археологічні свідчення побутування бондарного посуду на території Середнього Подніпров'я відносяться до початку – середини X ст. Найбільш раннім бондарним посудом, зафіксованим археологічно у Середньому Подніпров'ї, є відра, від яких зазвичай зберігаються залізні деталі. Вони відомі серед інвентарю поховань курганних могильників X ст. [20, с. 35]. Незважаючи на згадки знахідок клепок і днищ від бочок в ранніх шарах Києва [5, с. 68], виявити залишки достовірно бондарних виробів серед збережених київських матеріалів першої половини X ст. нам не вдалося. Кінцем X – початком XI ст. датуються деякі знахідки, зокрема, добре збережене днище бондарного виробу, ймовірно бочки або кадібця. Його діаметр складає 21,5 см. Основні знахідки бондарних виробів на давньоруських пам'ятках Середнього Подніпров'я фіксуються у шарах кінця XI – середини XIII ст.

У Повісті минулих літ перші згадки бондарних ємностей, як відро, кадь і бочка відносяться до кінця X ст., всі вони пов'язані з Києвом. Під 996 р. Говориться про святкування, на якому князь Володимир, наділяючи жебраків, повелів серед інших продуктів «медь вь бчелках, а вь других квась возити» [21, с. 86]. У статті наступного року фігурують кадь і відро [21, с. 87-88].

Поширення бондарних ємностей в кінці X ст., принаймні у міському середовищі, дає підстави пов'язувати початок їх виробництва з більш раннім часом, принаймні не пізніше IX ст. Треба відзначити, що приблизно в цей самий час (VIII-X ст.) бондарний посуд з'являється на території Північного Причорномор'я. І. Баранов вважав їх одним з

видів виробів, які поширюються під впливом провінційного візантійського імпорту [1, с. 81]. Не виключено, що зазначений період взагалі можна розглядати як час поширення бондарства у Східній Європі.

Певним маркером шляхів розповсюдження бондарного посуду у Східній Європі можуть слугувати відра, виявлені у похованнях. Цей вид поховального інвентарю має численні аналогії на величезній території, яка включає частково Західну, Центральну і Східну Європу. За спостереженнями М. Каргера, кількість відер у похованнях зростає зі сходу на захід: дослідник відзначає їхнє особливе поширення у країні деревлян [9, с. 213]. Ширше розповсюдження відер у західних ареалах розселення східних слов'ян відзначають також інші автори [8, с. 162; 11, с. 77]. Відповідно, можна зробити висновки про шляхи розповсюдження бондарства з заходу на схід. На користь зазначеної точки зору свідчать також матеріали з Центральної Європи. Тут, на відміну від Східної Європи спостерігається безперервне використання бондарних виробів. Зокрема, на території Польщі відерця, практично не змінюючись, входять до складу поховального інвентарю від римського часу до XII ст. [36, s. 41].

Треба признати, що наявність/відсутність відер в похованнях характеризує передусім особливості поховального обряду. В Західній Європі зазначений обрядовий атрибут має давні традиції: відра як поховальний інвентар сягають гальштатських бронзових сітул і практично ідентичні їм за формою. Західноєвропейські поховальні відерця часто декоровані фігурними оковками [34, tab. 49; 37, obr. 1, 4-6]. Увага до вигляду відерець є ще одним показником їх значущості як елементу обряду. На східнослов'янській території у поховальному обряді використовувалися відра, які не відрізнялися від звичайних побутових. Можна припустити, що спадання значущості відерця як елементу поховального обряду опосередковано може свідчити про меншу значущість цього предмету і у побутовому контексті.

Подальший розвиток бондарства цілком пов'язаний з місцевим середовищем. На давньоруських пам'ятках XI і особливо XII-XIII ст., у тому числі у Середньому Подніпров'ї, виявлено вже чимало залишків бондарної продукції: відер, бочок, кадібців різних розмірів і призначення, маслобійок, невеликих посудинок, ймовірно, кухликів [25].

Деякі з них демонструють усталені розміри, а отже наявність певних стандартів для бондарної продукції, і мають аналогії в інших регіонах Русі. Вони виявлені у Колодяжині [33, рис. 31] і Воїнській Греблі [7, с. 37, 40, 51; 26, с. 35]. Аналогії є у Новгороді [10, с. 27]. Іншим прикладом можуть бути відра, які також мали у середньому близькі розміри. Використання деяких назв бондарних ємностей для визначення мір об'єму (кадь, відро) опосередковано підтверджує наявність усталених стандартів для певних видів бондарного посуду, які були прийняті скрізь на Русі. Отже, бондарна справа повинна була розвиватися у тісних взаємодіях майстрів з різних територій.

Висновки. Підбиваємо підсумки сказаному вище. Цілком слушно відносити поширення бондарства на території Київської Русі до IX-X ст. (можливо, до кінця VIII в.). Простежуються шляхи поступового поширення бондарних виробів і відповідно бондарного ремесла з заходу, де ця галузь ремесла з'явилася раніше, на схід. Спорадичне використання бондарних виробів у черняхівській культурі, ймовірно, не дало поштовх інтенсивного розвитку місцевого бондарства. На X ст. роль бондарного начиння у господарстві рядового населення була не дуже великою, а асортимент бондарної продукції був обмежений. Основна маса знахідок бондарних виробів на південноруських пам'ятках відноситься до XII-XIII ст. Така сама ситуація цілком відповідає тій, що зафіксована у Давньому Новгороді. Схожі розміри деяких видів бондарних виробів на Півдні і на Півночі Русі і використання назв бондарної тари як мір об'єму дають підстави припускати інтенсивні культурні взаємодії на рівні різних регіонів Русі.

Список скорочень

АП – Археологічні пам'ятки УРСР

АСГЭ – Археологический сборник Государственного Эрмитажа

ГИМ – Государственный исторический музей, Москва
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР
НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології НАН України
САИ – Свод археологических источников
РА — Památky archeologické

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов И.А. Таврика в эпоху раннего средневековья (салтово-маяцкая культура) / И.А. Баранов. – К.: Наукова думка, 1990. – 168 с.
2. Богомазова Т.Г. Кустарные деревообрабатывающие промыслы украинцев в конце XIX – начале XX вв. (Производство деревянной утвари) / Т.Г. Богомазова. – СПб.: Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого, 1999. – 164 с.
3. Гончаров В.К. Райковецкое городище / В.К. Гончаров. – Киев: Изд-во АН УССР, 1950. – 220 с.
4. Гупало К.М. Давньокиївський Поділ у світлі нових археологічних досліджень / К.М. Гупало, П.П. Толочко // Стародавній Київ. – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 40-79.
5. Гупало К.Н. Подол в Древнем Киеве / К.Н. Гупало. – Киев: Наукова думка, 1982. – 128 с.
6. Давидан О.И. Деревянная посуда Старой Ладogi / О.И. Давидан // АСГЭ. – 1991. – Вып. 31. – С. 131-135.
7. Довженок В.Й. Древньоруське місто Воїнь / В.Й. Довженок, В.В. Гончаров, Р.О. Юра. – К.: Наукова думка, 1966. – 148 с.
8. Зайкоўскі Э.М. Вёдры драўляныя / Э.М. Зайкоўскі // Археалогія Беларусі. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – Т. 1. – С. 162.
9. Каргер М.К. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города / М.К. Каргер. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – Т. 1. – 580 с.
10. Колчин Б.А. Новгородские древности. Деревянные изделия / Б.А. Колчин // САИ –1968. – Вып. Е1-55. – 184 с.
11. Левашева В.П. Изделия из дерева, луба и бересты / В.П. Левашева // Очерки по истории русской деревни X-XIII вв. – М., 1959. – С. 61-93. (Труды ГИМ. – Вып. 33).
12. Левченко Г. Бондарство. Порадник для кустарів-ремесників / Г. Левченко. – Харків: Радянський селянин, 1928. – 50 с.
13. Лукина Г.Н. Предметно-бытовая лексика древнерусского языка / Г.Н. Лукина. – М.: Наука, 1990. – 184 с.
14. Лысенко П.Ф. Берестье / П.Ф. Лысенко. – Минск: Наука и техника, 1985. – 399 с.
15. Лысенко П.Ф. Туровская земля IX–XIII вв. / П.Ф. Лысенко. – Минск: Беларуская навука, 1999. – 268 с.
16. Лысенко П.Ф. Древний Туров / П.Ф. Лысенко. – Минск: Беларуская навука, 2004. – 180 с.
17. Ляшко С.Н. Деревообрабатывающее, косторезное, кожевенное производства эпохи бронзы / С.Н. Ляшко. – Дисс...канд.ист.наук. – К. 1993 – 181 арк. (НА ІА НАНУ, № 728).
18. Магомедов Б.В. Черняховская культура: Проблема этноса / Б.В. Магомедов. – Łublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Kurie-Skłodowskiej, 2001. – 290 с.
19. Минасян Р.С. Раннеславянский хозяйственно-бытовой инвентарь и его появление в лесной зоне Восточной Европы / Р.С. Минасян. – Автореф. ...дис. канд. ист. наук. – Л., 1980. – 20 с.
20. Моця А.П. Погребальные памятники южнорусских земель IX-XIII вв. / А.П. Моця. – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.
21. Повесть временных лет. – М., Л. АН СССР, 1950. – Ч. 1: Текст, перевод. / Перевод Д.С. Лихачева и Б.А. Романова. – 406 с.
22. Свешніков І.К. Дослідження давнього Звенигорода у 1982-1983 рр. / І.К. Свешніков // Археологія. – 1987. – Вип. 57. – С. 94-101.
23. Сергеева М.С. Давньоруські дерев'яні вироби з гори Киселівка / М.С. Сергеева // Археологія. – 2010. – № 3. – С. 89-94.
24. Сергеева М.С. Дерев'яні вироби повсякденного вжитку з Колодяжина / М.С. Сергеева // Археологія. – 2011. – № 4. – С. 98-107.
25. Сергеева М.С. Материалы к истории бондарного ремесла в Южной Руси / М.С. Сергеева // Верхнедонской археологический сборник. – Липецк: РИЦ ФГБОУ ВПО «ЛГГУ», 2014. – Вып. 6. – С. 489-495.
26. Сергеева М.С. Майстри з обробки дерева та кістки давньоруського міста Воїня / М.С. Сергеева. – Київ, Харків: Майдан, 2015. – 232 с.
27. Сокольский Н.И. Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья / Н.И. Сокольский // МИА. – 1971. – № 178. – 288 с.
28. Трубачев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции) / О.Н. Трубачев. – М.: Наука, 1966. – 416 с.

29. Черненко О.Є. Чернігів XIII-XIV ст. у світлі археологічних досліджень / О.Є. Черненко // Сумська старовина. – 2008. – №. XXV. – С. 18-25.
30. Чернявская Н.В. Погребения культуры многоваликовой керамики в Днепровском левобережье / Н.В. Чернявская // Курганные древности Степного Поднепровья III-I тыс. до н.э. – Днепропетровск: Днепропетровский ГУ, 1979. – Вып. 3. – С. 88-98.
31. Шекун О.В. Давньоруське поселення Ліскове / О.В. Шекун, О.М. Веремейчик. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1999. – 184 с.
32. Шмаглий Н.И. Отчет о работе Днестровско-Дунайской экспедиции ИА АН УССР за 1965 г. / Н.И. Шмаглий, И.Т. Черняков // НА ИА НАНУ. – № 1965/15. – 33 с.
33. Юра Р.О. Древний Колодяжин / Р.О. Юра // АП. – 1962. – Т. 12. – С. 57-130.
34. Hrubý V. Staré Město. Velkomoravské pohřebiště «Na Valách» / V. Hrubý – Praha, 1955. – 539 s.
35. Wąsowicz A. Obróbka drewna w starożytnej Grecji / A. Wąsowicz // Bibliotheca Antiqua. – Vol. VI – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966. – 268 s.
36. Woźnicka Z. Wyroby bednarskie i tokarskie średniowiecznego Miedzyrzecza / Z. Woźnicka – Poznań, 1961. – 51 s.
37. Zeman J. Dřevěná vědérka doby Římské a otázka jejich dalšího vývoje / J. Zeman // PA. – 1956. – Vol. 1. – S. 86-101.

REFERENCES

1. Baranov I.A. Tavrika v epokhu rannego srednevekovya (saltovo-mayatskaya kultura) / I.A. Baranov. – K.: Naukova dumka, 1990. – 168 s.
2. Bogomazova T.G. Kustarnye derevoobrabatyvayushchie promysly ukraintsev v kontse XIX – nachale XX vv. (Proizvodstvo derevyannoy utvari) / T.G. Bogomazova. – SPb.: Muzei antropologii i etnografii im. Petra Velikogo, 1999. – 164 s.
3. Goncharov V.K. Raykovetskoe gorodishche / V.K. Goncharov. – Kiev: Izd-vo AN USSR, 1950. – 220 s.
4. Hupalo K.M. Davnokyyivskyy Podil u svitli novykh arkheolohichnykh doslidzhen / K.M. Hupalo, P.P. Tolochko // Starodavniy Kyiv. – Kyiv: Naukova dumka, 1975. – S. 40-79.
5. Gupalo K.N. Podol v Drevnem Kieve / K.N. Gupalo. – Kiev: Naukova dumka, 1982. – 128 s.
6. Davidan O.I. Derevyannaya posuda Staroy Ladogi / O.I. Davidan // ASGE. – 1991. – Vyp. 31. – S. 131-135.
7. Dovzhenok V.Y. Drevnoruske misto Voyin / V.Y. Dovzhenok, V.V. Honcharov, R.O. Yura. – K.: Naukova dumka, 1966. – 148 s.
8. Зайкоўскі Э.М. Вёдры драўляныя / Э.М. Зайкоўскі // Археалогія Беларусі. – Мінск: Беларуская Энциклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. – Т. 1. – С. 162.
9. Karger M.K. Drevniy Kiev. Ocherki po istorii materialnoy kultury drevnerusskogo goroda / M.K. Karger. – M., L.: Izd-vo AN SSSR, 1958. – Т. 1. – 580 s.
10. Kolchin B.A. Novgorodskie drevnosti. Derevyannye izdeliya / B.A. Kolchin // SAI –1968. – Vyp. E1-55. – 184 s.
11. Levasheva V.P. Izdeliya iz dereva, luba i beresty / V.P. Levasheva // Ocherki po istorii russkoy derevni X-XIII vv. – M., 1959. – S. 61-93. (Trudy GIM. – Vyp. 33).
12. Levchenko H. Bondarstvo. Poradnyk dlya kustariv-remisnykiv / H. Levchenko. – Kharkiv: Radyansky selyanyn, 1928. – 50 s.
13. Lukina G.N. Predmetno-bytovaya leksika drevnerusskogo yazyka / G.N. Lukina. – M.: Nauka, 1990. – 184 s.
14. Lysenko P.F. Berestyie / P.F. Lysenko. – Minsk: Nauka i tekhnika, 1985. – 399 s.
15. Lysenko P.F. Turovskaya zemlya IX–XIII vv. / P.F. Lysenko. – Minsk: Belaruskaya navuka, 1999. – 268 s.
16. Lysenko P.F. Drevniy Turov / P.F. Lysenko. – Minsk: Belaruskaya navuka, 2004. – 180 s.
17. Lyashko S.N. Derevoobrabatyvayushchee, kostoreznoe, kozhevennoe proizvodstva epokhi bronzy / S.N. Lyashko. – Diss...kand.ist.nauk. – K. 1993 – 181 ark. (NA IA NANU, № 728).
18. Magomedov B.V. Chernyakhovskaya kultura: Problema etnosa / B.V. Magomedov. – Łublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Kurie-Skłodowskiej, 2001. – 290 s.
19. Minasyan R.S. Ranneslavyanskiy khozyaystvenno-bytovoy inventar i ego poyavlenie v lesnoy zone Vostochnoy Evropy / R.S. Minasyan. – Avtoref. ...dis. kand. ist. nauk. – L., 1980. – 20 s.
20. Motsya A.P. Pogrebalnye pamyatniki yuzhnorusskikh zemel IX-XIII vv. / A.P. Motsya. – K.: Naukova dumka, 1990. – 156 s.
21. Povest vremennykh let. – M., L. AN SSSR, 1950. – Ch. 1: Tekst, perevod. / Perevod D.S. Likhacheva i B.A. Romanova. – 406 s.
22. Sveshnikov I.K. Doslidzhennya davnoho Zvenyhoroda u 1982-1983 rr. / I.K. Svyeshnikov // Arkheolohiya. – 1987. – Vyp. 57. – S. 94-101.
23. Serhyeyeva M.S. Davnoruski derevyani vyroby z hory Kyselivka / M.S. Serhyeyeva // Arkheolohiya. – 2010. – № 3. – S. 89-94.
24. Serhyeyeva M.S. Derevyani vyroby povsyakdennoho vzhytku z Kolodyazhyna / M.S. Serhyeyeva // Arkheolohiya. – 2011. – № 4. – S. 98-107.

25. Sergeeva M.S. Materialy k istorii bondarnogo remesla v Yuzhnoy Rusi / M.S. Sergeeva // Verkhnedonskoy arkhologicheskoy sbornik. – Lipetsk: RITs FGBOU VPO «LGGGU», 2014. – Vyp. 6. – S. 489-495.
26. Serhyeyeva M.S. Maystry z obrobky dereva ta kistky davnoruskoho mista Voyinya / M.S. Serhyeyeva. – Kyiv, Kharkiv: Maydan, 2015. – 232 s.
27. Sokolskiy N.I. Derevoobratyvyayushchee remeslo v antichnykh gosudarstvakh Severnogo Prichornomor'ya / N.I. Sokolskiy // MIA. – 1971. – № 178. – 288 s.
28. Trubachev O.N. Remeslennaya terminologiya v slavyanskikh yazykakh (etimologiya i opyt gruppovoy rekonstruktsii) / O.N. Trubachev. – M.: Nauka, 1966. – 416 s.
29. Chernenko O.Ye. Chernihiv XIII-XIV st. u svitli arkhelohichnykh doslidzhen / O.Ye. Chernenko // Sums'ka starovyna. – 2008. – № XXV. – С. 18-25.
30. Chernyavskaya N.V. Pogrebeniya kultury mnogovalikovoy keramiki v Dneprovskom levoberezh'ye / N.V. Chernyavskaya // Kurgannye drevnosti Stepnogo Podneprov'ya III-I tys. do n.e. – Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskiy GU, 1979. – Vyp. 3. – S. 88-98.
31. Shekun O.V. Davnoruske poselennya Liskove / O.V. Shekun, O.M. Veremeychuk. – Chernihiv: RVK «Desnyanska pravda», 1999. – 184 s.
32. Shmagliy N.I. Otchet o rabote Dnestrovsko-Dunayskoy ekspeditsii IA AN USSR za 1965 g. / N.I. Shmagliy, I.T. Chernyakov // NA IA NANU. – № 1965/15. – 33 s.
33. Yura R.O. Drevniy Kolodyazhyn / R.O. Yura // AP. – 1962. – T. 12. – S. 57-130.
34. Hrubý V. Staré Město. Velkomoravské pohřebiště «Na Valách» / V. Hrubý – Praha, 1955. – 539 s.
35. Wąsowicz A. Obróbka drewna w starożytnej Grecji / A. Wąsowicz // Bibliotheca Antiqua. – Vol. VI – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966. – 268 s.
36. Woźnicka Z. Wyroby bednarskie i tokarskie średniowiecznego Międzyrzecza / Z. Woźnicka — Poznań, 1961. – 51 s.
37. Zeman J. Dřevěná vědérka doby Římské a otázka jejich dalšího vývoje / J. Zeman // PA. – 1956. – Vol. 1. – S. 86-101.

Сергеева М. О времени появления бондарного ремесла в Киевской Руси.

В статье ставится вопрос о развитии бондарства в Южной Руси. Автор доказывает, что древнерусское бондарство генетически связано с западноевропейским, которое возникает в позднеимперское время. Однако на Руси бондарное ремесло начинает развиваться немного позднее. Спорадическое использование бондарной утвари в черняховской культуре, вероятно, не положило начала непрерывной традиции ее использования ранними славянами. В Среднем Поднепровье бондарные изделия появляются не раньше VIII–X вв. Для этого времени можно проследить пути распространения бондарства в Восточной Европе с запада на восток.

В X в. роль бондарной утвари в хозяйстве рядового населения Руси была, видимо, невелика, а ее ассортимент ограничен. Основная масса находок, относящихся к бондарству, датируется XI–XIII вв. В это же время расширяется ассортимент бондарной продукции.

Похожие размеры некоторых видов бондарных изделий в разных регионах Руси и использование названий бондарной тары как мер объема дает основания предполагать формирование общей традиции бондарства на всей территории Древней Руси.

Ключевые слова: Среднее Поднепровье, Древняя Русь, деревообработка, бондарное ремесло, бондарная утварь.

Sergeyeva M. On the time of appearance of cooperage in Kyivan Rus.

The article raises the question of the development of cooperage in South Rus. The author proves that the Old Russian cooperage genetically related to that of Western Europe, which appears in the late Roman period. However, in Rus cooperage started to develop a little later. Sporadic use of cooperage utensils in Chernyakhiv culture probably did not initiate a continuous tradition of their using by early Slavs. In the Middle Dnieper area coopers' products did not appear until VIII-X centuries. For this time it can be traced the spread of cooperage in Eastern Europe from west to east.

In the tenth century a role of cooperage utensils in the economy of the ordinary population in Rus was apparently insignificant and its range was limited. The bulk of the finds related to cooperage can be dated to 11th-13th centuries. In the same period expanding of a range of cooperage products is observed.

Similar sizes of some species of cooperage products found in different regions of Rus, and use of names of cooperage containers as volume measures gives reason to suppose the formation of a common tradition of cooperage throughout the territory of Old Rus.

Key words: Middle Dnieper Area, Old Rus', woodworking, cooperage, cooperage utensils.

Одержано 26.05.2015